

REFORMÁTUS TEMPLOM
KOSD, ADY ENDRE UTCA 1. (HRSZ: 400)
ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI TUDOMÁNYOS DOKUMENTÁCIÓ

OKRUTAY MIKLÓS

2016. JÚLIUS

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés, a dokumentáció készítésének célja
2. Településtörténeti áttekintés, környezetvizsgálat, telektörténet
3. Építéstörténet, építtető, építőmesterek
4. Az épület leírása, védettsége
5. Értékelés, helyreállítási javaslatok
6. Irodalom- és forrásjegyzék
7. Fotódokumentáció

1. Bevezetés, a dokumentáció készítésének célja

A kosdi református templom immár 230 éve áll, mint a település nem csupán építészeti alkotásként, hanem lelki-szellemi központként is meghatározó épülete. Fennállása során a legjelentősebb beavatkozás a torony megépítése volt 1810-ben, hogy azután a gyülekezet erőfeszítéseinek köszönhetően tovább gyarapodhasson, akár a vörös-mészkő keresztelőmedencével, akár a község hősi halottainak emléket állító táblákkal.

Ugyanakkor az idők során kisebb-nagyobb műszaki problémák, kihívások is jelentkeztek, mint a falazat nedvesedése, vagy a fűthetőség megoldása. Mindezekre születtek megoldások, de a teljes körű felújításra mind ez ideig nem kerülhetett sor.

Jelenleg a gyülekezet, az Önkormányzat segítségével a templom több munkanemre vonatkozó részleges felújítását tervezi. Így az energetikai korszerűsítés kapcsán megújulhat a fűtésrendszer, utólagos hőszigetelés kerül a boltozatra, felújításra kerülnek az ablakok. E mellett megoldást nyer a falazatok vizesedésének problémája, és evvel együtt a teljes külső homlokzatot is felújítják.

Jelen építéstörténeti tudományos dokumentáció a fenti munkálatok előkészítését szolgálja az épületről szerezhető minden releváns információ rögzítésével. A dokumentáció az örökségvédelmi hatósági eljárás során az építészeti tervek mellett a kérelem, illetve a bejelentés mellékletét képezi. A későbbiekben konkréttá váló további felújítások során jelen dokumentációt az adott munkarészekre vonatkozóan az értékelés és helyreállítási javaslatok vonatkozásában aktualizálni kell.

2. Településtörténeti áttekintés, környezetvizsgálat, telektörténet

Kosd Váctól észak-keletre a Cserhát nyugati részén a Naszály lábánál, a Körteles-hegy tövében fekszik. A terület az őskortól lakott, nagy kiterjedésű rézkori telep nyomait, illetve késővaskori temetőt azonosítottak itt. Alapítása Árpád-kori, II. Endre a 13. század elején a királyi birtokok közül kivéve a váci püspöknek adományozza. A középkor óta temploma áll. A tatárjárás során elpusztul, de még IV. Béla ideje alatt újra benépesül, 1414-ben és 1464-ben is a váci püspök birtokai között szerepel. 1544-ben Nógrád várával együtt kerül török uralom alá, 1559-ben 57 lakóházat tartottak nyilván. A 17. században zajló hadi események következtében a lakosság többször is menekülni kényszerül. A lakosság a török uralom alatt áttér a református hitre és a katolikus templomot veszi birtokba, amit a váci püspök 1719-ben foglal vissza véglegesen. A 18. század közepi nagy pestisjárvány Kosdon is pusztít, ezt követően Mária Terézia 50-60 német családot telepít ide Ausztriából. Az 1848-49-es szabadságharc idején jelentős csaták helyszíne, 1849 tavaszán Damjanich tábornok ütközik meg itt az osztrák, majd júliusban Görgey az orosz sereggel.

Az I. katonai felmérés a 18. század utolsó harmadára jellemző állapotot rögzíti. Ekkor a falu kiépülése a Vácról idevezető út, illetve a településen keresztül húzódó patak mentére korlátozódik. A később megépülő református templom környezete ekkor még teljes egészében beépítetlen, a katolikus templom helyét a térkép jelöli.

(i) I. Katonai felmérés, 1763-1787.

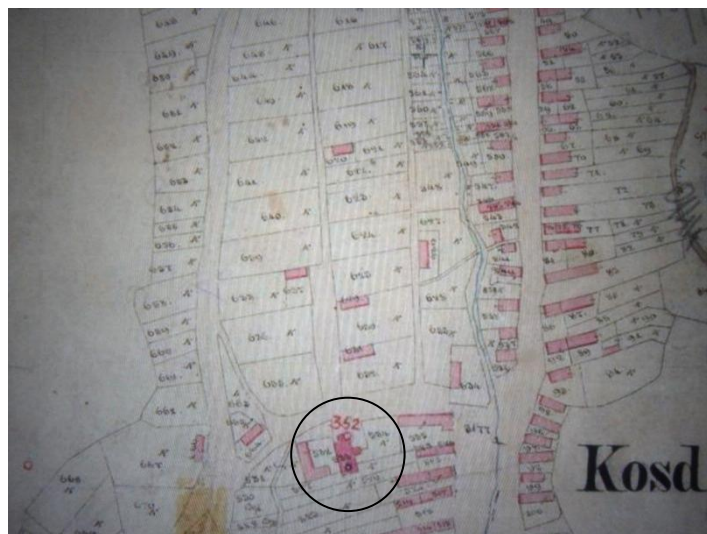
A II. katonai felmérés a 19. század eleji településképet mutatja. A település fejlődése az eltelt közel fél évszázad alatt nem mondható jelentősnek, csupán észak felé figyelhetünk meg

határozott vonalvezetésű, spontán kialakuló új utcákat, egyelőre még beépítetlenül. Jól látható, hogy ekkor a templom épülete egészen szabadon áll, a környezetében épületek még nem találhatók, tőle keletre a patak felé a lelkészház tömbje azonosítható. Mint hogy a templomra rávezető utca még nem alakult ki, ugyanakkor a következő térképen, melynek datálása a 19. század első negyede, ez már részletesen ábrázolásra került, így valószínűsíthetően a II. katonai felmérés Kosdon a 19. század első évtizedében készült.

(ii) II. Katonai felmérés, 1806-1869.

A 19. század első negyedében készült kataszteri térkép telkenkénti felmérésben mutatja a települést. Ismerve a - térképen jól láthatóan ábrázolt - torony építésének évét, megállapítható, hogy a térkép 1810 utánra datálható. Az utcahálózat véglegesedik, ugyanakkor a telkek beépítése még szórványosnak mondható a református templom környezetében.

(iii) Magyarország kataszteri térképe, 19. század első negyede.

A III. katonai felmérés a 19. század utolsó harmadába vezet el minket. A falu kiépülése a korábban már látott új utcák mentén zajlik, így elsősorban a jelenlegi Petőfi Sándor utca beépülése a figyelemre méltó. Így megállapítható, hogy a református templomra északról rávezető utca ma is ismert karakterének kialakulása erre az időre tehető.

(iv) III. Katonai felmérés, 1869-1887.

Végezetül a 19. század utolsó negyedében készült térkép kissé részletesebb ábrázolásmódjának köszönhetően pontosabban mutatja az utcahálózat és a telkek kiépülésének állapotát. Megállapítható, hogy a református templom környezetében lényeges változást már nem hoznak ezek az évek.

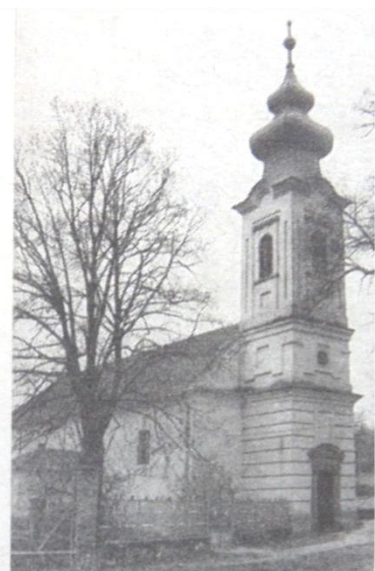

(v) Magyar Királyság térképe, 1869-1887.

3. Építéstörténet, építtető, építőmesterek

A település református hitű lakosai saját templomuk építésére 1783-ban kaptak engedélyt. Az építés céljára Csánki Mihály telkét vásárolják meg 35 forintért. Az alapkövő letételére 1784. június 4-én került sor, hogy végül a templomot 1785. június 18-án vegyék használatba Nagy-Kaszap Mihály templomépítő lelkipásztor prédikációjával.

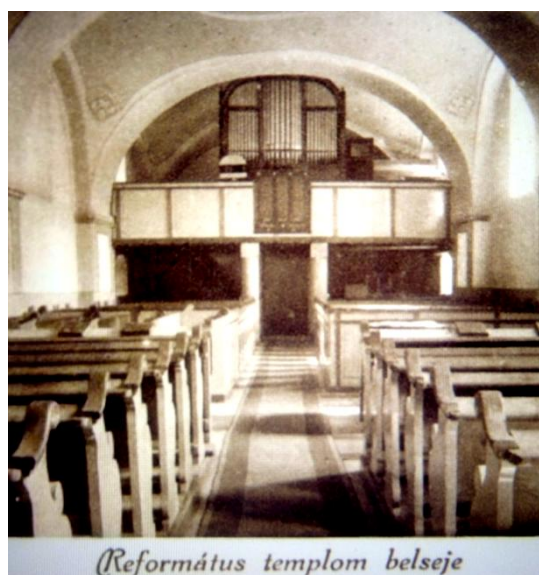
Az építőmester két tervet is ajánl a gyülekezet számára, de ezek egyikét sem fogadják el. A végső döntés értelmében a templom tervei úgy alakulnak, hogy az utca felőli homlokzatra - ahová később épül meg a torony – egy, míg a hosszanti homlokzatokra három-három ablak kerül, míg a bejárat a papi kert felé keletre nyílik. A tervek szerint a hosszanti méret tíz öl, a szélessége öt öl, a templom falazatának magassága pedig három és fél öl. Az építkezésben Haussmann János váci kőművesmestert 520 forintért, Marschalkó Jakab váci ácsmestert 198 forintért alkalmazzák, a faanyagot a református egyház adományozza.

Üdvözet Kosdról. 1945 előtti képeslap.

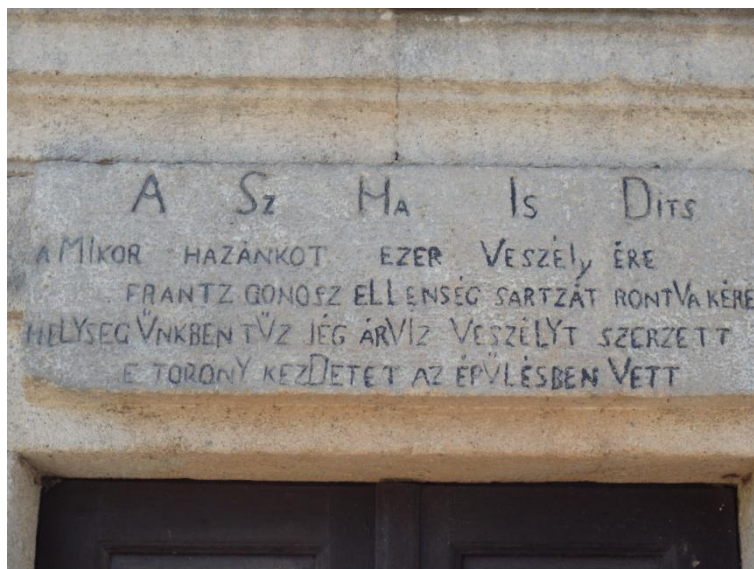
A kosdi református templom fotói, 1987. (Várady József: Református templomaink.)

A belső bútorzat Prandorfí András legendi asztalos munkája, aki a padokat, a karzatot, az ajtót és minden további asztalosmunkát 50 forintért készít el. Az első harangot 1787-ben Pesten öntetik, ezen a „Michael Johann Koll und Anton Littmann in Pest 1787” felirat volt olvasható. A templom előtt eredetileg harangláb állt, melyet egy Molnár nevű helybéli faragómester készített el.

Kosd, Református templom. Református templom belseje. 1945 előtti képeslap.

A torony építése a források szerint 1809-ben kezdődött és 1810-re fejeződött be. Dummer Emánuel váci kőművesmester 420 forintért végezte el a munkát, úgy, hogy az egyház biztosította valamennyi építési anyagot, sőt, valamennyi munkásnak naponta egy-egy icce bort. A torony felől nyitott új, díszes kapuzat fölötti kronosztikus felirat azonban az építési időt korábbra helyezi, a megjelölt, római számként összegzendő betűk 1808-at adnak ki.

A kosdi református templom kapuja. 1958.(Magyarország műemléki topográfiája. V. kötet. Pest Megye műemlékei)

Hasonlóan jelentős léptékű beavatkozásra került sor 1842-ben, amikor is déli irányban egy boltozatnyi egységgel, mintegy két öllel bővítették a templom épületét, amely így nyerte el mai, végleges formáját. A munkák költsége 1664 forintot tett ki. Ezt követően két súlyos tűzvészt jegyeztek fel. Az 1844. június 8-i még kisebb, azonban az 1856. október 12-i már jelentős károkat okozott. Ekkor leégett a teljes tetőszerkezet, mind a templomhajón, mind a tornyon, a harangok lezuhantak, melyek közül a kisebb el is hasadt, pótlásukra a következő évben tudtak sort keríteni.

Hasonlóan fontos pillanat 1920-ban következett be, amikor a déli karzatra orgonát vásároltak Országh Sándor és Fia orgonakészítőtől.

Egy évvel később, 1921-ben sikerült az első világháború során elvitt harangok helyébe újakat öntetni Slezák László harangöntőnél.

A templomépítés történeti szempontú lépései itt zárulnak le, a későbbiek során már jelentősnek értékelhető beavatkozás nem éri az épületet. Vélhetően már a második világháború után történhetett a homlokzat teljes körű felújítása, amire a kőporos, dörzsölt vakolat utal.

4. Az épület leírása, védettsége

A templomhajó egyszerű, zárt, kontyolt nyeregtetővel fedett tömegéhez észak felől toronytest csatlakozik. A sima felületű, dörzsölt kőporos, fehérre festett oldalhomlokzatok négytengelyesek, szalagkeretes ablakkal. A déli karzathoz tartozóan a karzat alatt, a homlokzaton a lábazat fölött nyíló kisebb ablakok mindkét oldalhomlokzaton. Kelet felől kis bejárat előcsarnok egyenes záródású kapuzattal. Egyszerű, kis kiülésű, szürkére festett cement-habarcsos lábazat, zárópárkányként alig értelmezhető, kis kiülésű síkváltás egyszerű holkeres átfordítással.

Észak felé egyszerű háromszögletű oromzat, ehhez csatlakozik a torony gazdagon formált teste. A templomhajó magasságáig sávozott, lábazatszerű vakolattagolás, melyet összetettebb szerkesztésű osztópárkány zár. Észak felé nyíló főbejárat, kökeretezéssel, körszegmens zárással, kronosztikonos felirattal, amely a torony megépítésének körülményeit írja le egyszersmind annak megépítési évét rejtve. Az e fölötti szinten ablak-keretelésként ható geometrikus felülettagolás, észak felé körablakkal. A toronytest legfelső szintjén mind a négy irányban félköríves zárású ablak, köténydísszel, egyenes szemöldökpárkánnyal. Az óraíves zárópárkány fölött hagymasisak, a csúcson csillaggal.

A belső tér későbarokk hangulatát a teret uraló csehsüveg-boltozatok adják meg. A négy boltozati egységet széles hevederívek osztják, az ablakok felé keskenyebb harántívek. Az oldalbejárat tengelyében a középső körmotívumot egy jellegzetesen barokkos, füles, homorú és domború ívekből álló további tagozat kíséri, mintegy a templom centrumát is kijelölve. A további három boltozaton csupán körtagozat a középpontra szerkesztve. Három boltozatközépről kovácsoltvas csillár függ alá, a negyedik egységben az orgonaszekrény foglalja el a boltozat alatti teret, így ide csillár nem kerülhetett.

A templomhajó mindkét végében két, illetve négy kőoszlopon álló, egyszerű szerkesztésű fakarzat, a délin az 1920-ban beszerzett orgonával. Ennek homloklapja szecessziós elemekkel keverten historizáló módon tagozott. A karzatok homloklapjára a legutóbbi években készült naív-népi motívumkészletű, ornamentikus fafaragás került. Az egységesen barnára mázolt padok szépen formált íves, barokkos lezárású oldallapokkal készültek, előlapjukra a karzatokéval azonos faragott díszítés került.

A padozat a templom építési korára jellemző módon kelheimi mészkőlappal burkolt, ugyanakkor a hagyományosan diagonális lerakás csak az oldalbejáratnál jelentkezik, míg a többi felületen hálós rendszerű. Ez arra utalhat, hogy a templom életének későbbi időszakában a burkolatot felszedhették, és nem az eredeti módon burkolták vissza. A padok között emelt szinten deszkaburkolat, vélhetően ez alatt a teljes felületen téglával fedetten. A falak a református terekre jellemző módon egyszerű fehér meszelést kaptak. Az egyenes záródású fülkébe helyezett faablakok kapcsolt gerébtokos szerkezetűek, függőleges és vízszintes tokosztóval, az alsó ablakszárnyak hat-hat, míg a felsők négy-négy ablakszemre osztottak finom profilozású osztóléccel, zárásuk egyszerű ráfordítóval történik. A déli karzat alatt azonos szerkezetű kisebb ablakok, íves záródású fülkében.

A templom legfontosabb berendezési tárgya, a szószék, koronájával együtt azonos kézre utal, mint amelyik a padok előlapját faragta. A korábbi, a templom terében harmonikusabban mutatózó szószékkoronát a református iskolaépületben őrzik a korábbi úrasztalával együtt, ott istentiszteletek alkalmával szerephez is jutnak. A szószék előtt vörös-mészkő, talapzatos keresztelőmedence és úrasztala. Az előbbin olvasható datálás az adományozó nevével együtt: „A perbelei ref. egyház ajándéka, Isten dicsőségére, 1939”. Az úrasztala adományozói vélhetően a helyi gyülekezet tagjai közül kikerült asszonyok voltak, a lábazon az 1918-as esztendő olvasható.

A falakon három márvány emléktábla. Ebből kettő a két világháború kosdi hősi halottainak állít emléket, míg a harmadik a Kosdon szolgálatot tevő lelkipásztorokat sorolja fel. Az első nevek az itteni gyülekezet alapítói abból az időből, amikor saját templommal még nem rendelkeztek: 1615 – Ürögdi János, 1626-1631 – Váczi L. Mátyás, 1632 – Czeglédi János, hogy az első három lelkész nevét itt is felsoroljuk.

A templomtérben néhány berendezési tárgy elhelyezése zavaró csupán, mint például a hangszóróké, vagy az elektromos kapcsolóké, ugyanakkor a fűtést biztosító, gázüzemű hőlégbefúvó berendezés jelenléte a templomhajóban alapvetően bontja meg az egyébként nagyvonalú tér ünnepélyességét.

A templomtoronyba az északi karzatról jutunk be, itt annak legfelső szintjén két harang található. A harangok szintjén fazsalugáteres ablaknyílások. A fedélszékbe a torony egy alsóbb szintjéről lehet belépni, az hagyományos szerkesztésű, kötőgerendás, kétállószerű, a héjalás hornyolt szalagcserép.

A kosdi református templom 7085 törzsszámon, 7104 azonosítóval védett műemlék. Védetté nyilvánítására a 22509/1958. ÉM 120344/1958. MM számú, 1958. január 1-én kelt miniszteri döntés alapján került sor. Ennek megfelelően az 1960-tól kiadott mindenkor országos és megyei műemlékjegyzékben szerepel. Az örökségvédelmi bírság megállapításának alapjául szolgáló érték szempontjából a műemléket a II. kategóriába sorolták be. A műemléki védelem a templom ex-lege műemléki környezetével egészül ki, melynek azonosítója 29214. A védett épület koordinátái: EOVS 659810 273474, WGS84/GPS 47.804949, 19.17843, a településen belül az Ady Endre utca 1. szám, 400 helyrajzi szám alatt található.

5. Értékelés, helyreállítási javaslatok

Jelen dokumentáció az energetikai korszerűsítés keretében a fűtésrendszer megújítására, a boltozaton utólagos hőszigetelés fektetésére, az ablakok felújítására, illetve a falazatok vizesedésének elhárítására, és evvel együtt a teljes külső homlokzat felújítására vonatkozik, így a jelenlegi állapot értékelése, valamint a helyreállításhoz szükséges javaslatok az épület ezen részleteire terjednek ki.

Az energetikai korszerűsítés két alapvető feltétel teljesülése esetén lehet sikeres. Egyfelől a rendszerben való gondolkodás, másfelől olyan megoldás választása, amely alárendelhető a műemléki értékek érvényesülésének. A tervezett beavatkozás ismeretében elmondható, hogy a lehető legkörülményesebb tervezői megfontolások vezették az építész kollégát. Az energetikai korszerűsítés nem is elhanyagolható vonzata, hogy a templomtérből kikerülhet a rendkívül alacsony hatásfokú, emellett a templomtér nagyvonalúságát nagymértékben romboló gázüzemű hőlégbefúvó berendezés. Padlófűtés alkalmazása a padok alatti padozatban újszerű, hatásfokát tekintve igen magas fokú megoldás. Emellett előnye, hogy a magasabb hő közvetlenül a templom értékes berendezését jelentő padokat nem éri, így azok károsodása nem várható. Telepítéséhez a teljes padrendszert szét kell szerelni, ami különös körültekintést igényel annak érdekében, hogy sérülés ne érhesse a padokat. A fűtésrendszer vezetése kapcsán a padoszlopok közötti kőburkolatot is fel kell szedni, javasolt az eredeti lapok visszahelyezése a nagy valószínűséggel eredetileg is diagonális (átlós szerkesztésű) fektetéssel (az építészeti terv is ezt tartalmazza). A padlófűtés egyetlen hátránya, hogy továbbra is gázüzemű a fűtés energiabázisa, így kazán elhelyezése válik szükségessé, ami azonban az előtérben takart módon igényesen megvalósítható.

Az energetikai korszerűsítés másik fontos, rendszerszerű eleme a hőszigetelés fokozása. A boltozatok külső hőszigeteléssel való ellátása a padlástérben kézenfekvő megoldás, egyetlen fontos részletkérdés a lefektetett hőszigetelő réteg alól a páraszellőzés megfelelő biztosítása. Ami az ablakok hőszigetelő képességének fokozását illeti, már alapvetőbb megfontolásokra van szükség. Az ablakok történeti szerkezet önmagában is értéknek tekintendő, így a jelen esetben választott megoldás érzékeny hozzáállást mutat. Az ablakok eredeti szerkezetében való, hagyományos asztalosmunkával történő felújítása, jelen esetben pászítása, majd hőszigetelő rétegbevonatú új üvegezés alkalmazása is jelentős eredményre vezet majd.

A részleges felújítás másik, jelentős léptékű beavatkozása a lábazati falnedvesedés elhárítása. Itt is rendszerben gondolkodva elsőként is a falak tövére jutó csapadék tökéletes elvezetése, a lábazat mentén a talajpára kiszellőzésének biztosítása a feladat. Elsősorban a nyugati homlokzat veszélyeztetett ezen a téren, így itt a meglévő fal menti folyóka újraépítése indokolt. A fal menti betonjárda helyére kerülő, kavicságyra fektetett téglajárda jól szolgálja majd a pára kiszellőzést. Megfontolandó hasonló kialakítású járda építése az épület körül valamennyi homlokzat mentén. Második beavatkozásként mind belső tér felnedvesedett vakolatát, mind a külső homlokzat cementes lábazatát el kell távolítani, és mindkét felületen páraszellőző vakolat- és festékréteg alkalmazandó. A belső térben, és a külső homlokzaton is javasolt a jelenlegi színek megtartása az újrafestés során.

A külső homlokzat felújítása jelen esetben a meglévő vakolt felület újrafestését jelenti. Ez jelen esetben kompromisszumos megoldásként elfogadható, fontos a meglévő felületre tartósan tapadó, egyszersmind a páraáteresztést biztosító festéktípus alkalmazása. A kőporos dörzsölt felületképzés átgondolása, és az építéskori vakolat-architektúra rekonstrukciója egy későbbi, teljes körű műemléki helyreállítás feladata lehet.

Szentendre, 2016. július

Okrutay Miklós

műemlékvédelmi szakmérnök

6. Irodalom- és forrásjegyzék

Felhasznált irodalom

- *Magyarország műemléki topográfiája. V. kötet. Pest Megye műemlékei.* szerk.: Dercsényi Dezső, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. p. 465-468.
- Várady József: *Református templomaink.* Debrecen, 1987. p. 120.
- Földváry László: *Adalékok a dunántúli ev. ref. egyházkerület történetéhez. I. köt.* Budapest, 1898. p. 275.
- Biczó Pál: *A kosdi református egyház története.* Kosd, 1929.
- Chobot Ferenc: *A váci egyházmegye történeti névtára. I. köt.* Vác, 1915-17. p. 124.
- *Magyar városok és vármegyék monográfiája. Nógrád és Hont Vármegye. XVI. köt.* Budapest, 1936. p. 222-223.
- *Historia Parochiae Kosdiensis. Anno 1785.*
- *Műemlékjegyzék.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- *Pest Megye műemlékjegyzéke.* Építésügyi Tájékoztatási Központ, Budapest, 1976. p. 32.

Térképek

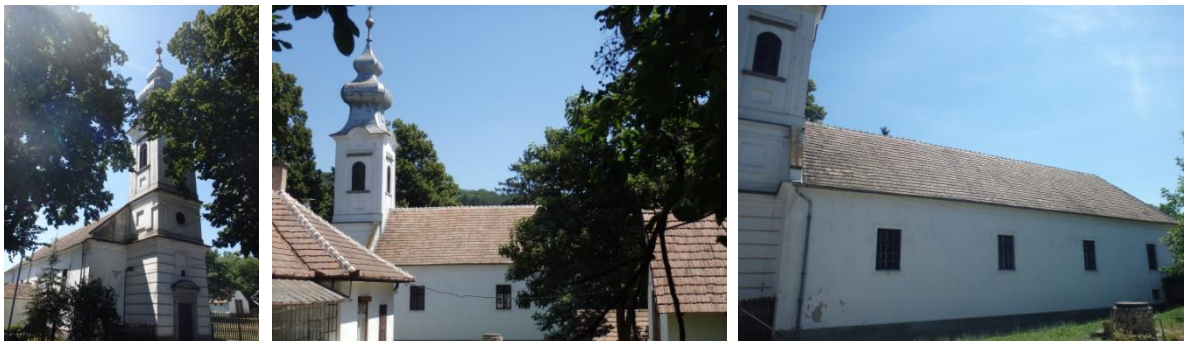
- (i) *I. Katonai felmérés, 1763-1787.*
- (ii) *II. Katonai felmérés, 1806-1869.*
- (iii) *Magyarország kataszteri térképe, 19. század első negyede.*
- (iv) *III. Katonai felmérés, 1869-1887.*
- (v) *Magyar Királyság térképe, 1869-1887.*

Archív, illetve publikált fotók

- *Üdvözlét Kosdról.* ARCANUM Magyar Múzeumi Képeslap Katalógus. leltári szám: 0152207. 1945 előtti képeslap.
- *Kosd, Református templom. Református templom belseje.* Kiadási adatok: Fogy. és ért. szövetkezet kiadása, Kosd. 1945 előtti képeslap.
- *A kosdi református templom kapuja.* in.: *Magyarország műemléki topográfiája. V. kötet. Pest Megye műemlékei.* szerk.: Dercsényi Dezső, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. p. 466.
- *A kosdi református templom fotói.* in.: Várady József: *Református templomaink.* Debrecen, 1987. p. 120.

7. Fotódokumentáció

Külső látvány, a főkapu részletei

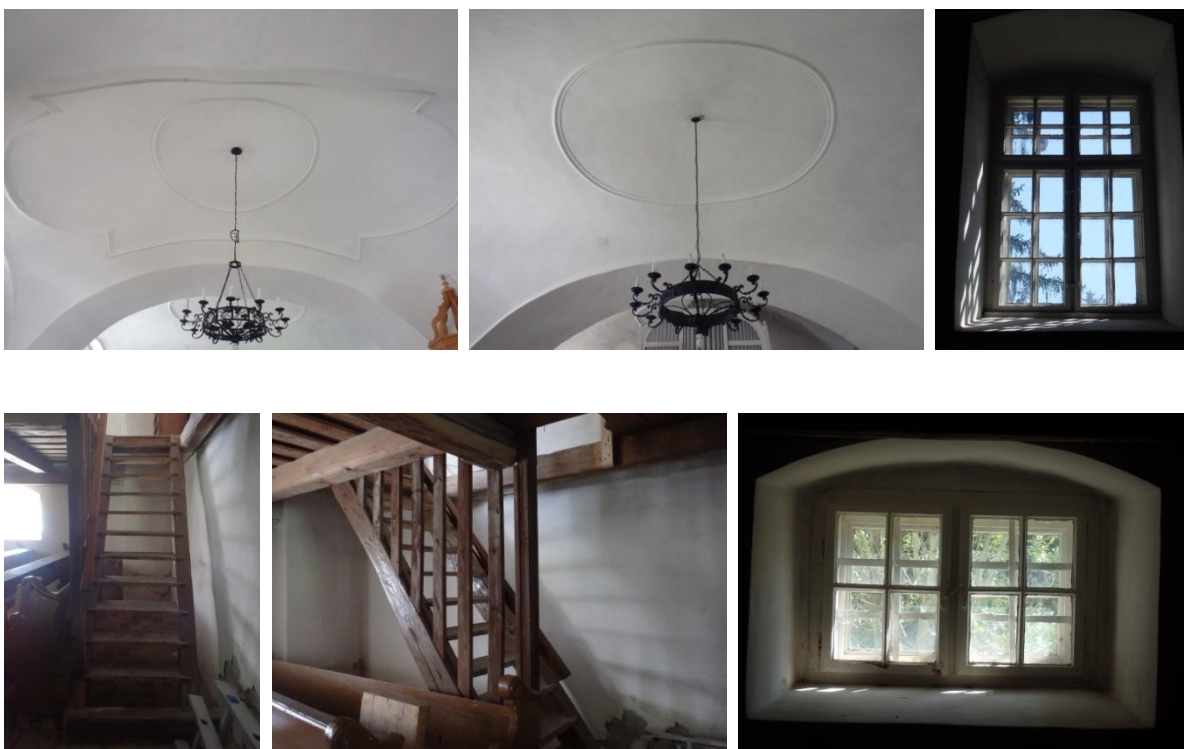
Homlokzatrészletek

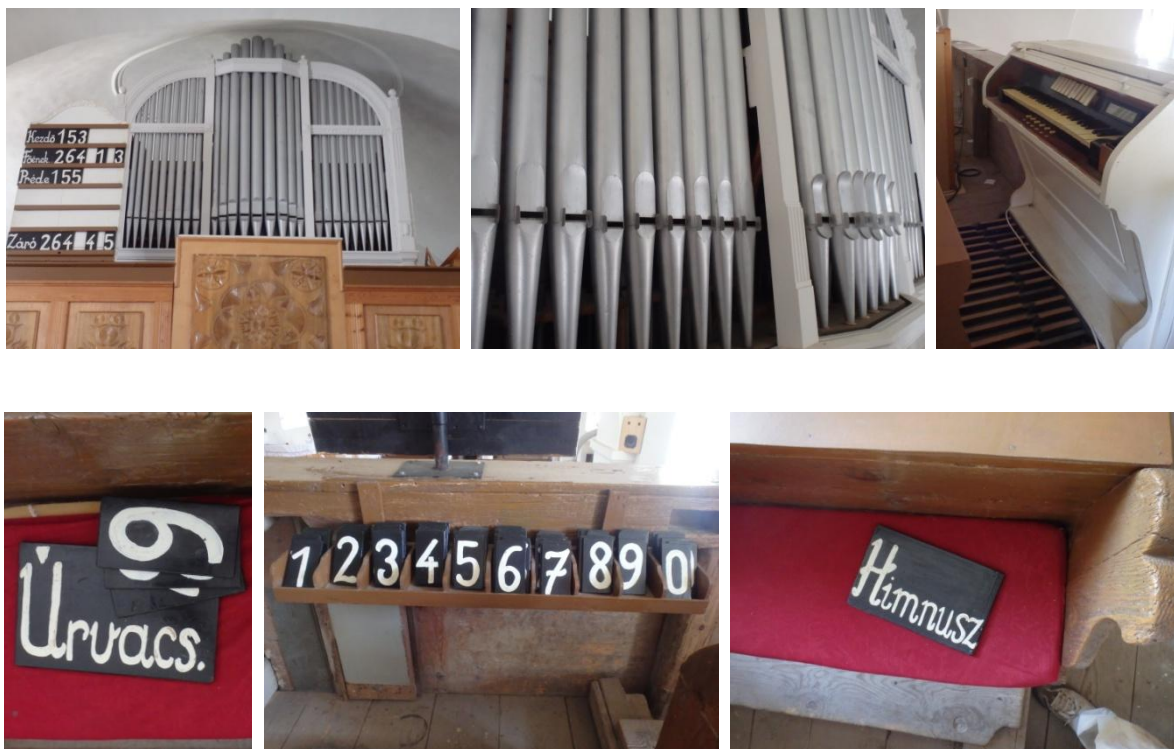
Belső tér a karzatokkal

Boltozatsdíz, karzatlépcső, ablakok

Orgona

A jelenlegi és a korábbi berendezés

Padok

Csillár, keresztelőmedence, úrasztala, lelkészek emléktáblája

